

Haza és hivatás

„Minden vágyad az Isten szava benned” (Babits)

Böszörményi László

A vágyakról

Nem ismerjük a vágyainkat. Amit vágyainkból ismerünk, az egy fogalmilag körülhatárolt képzet – „az”, amire vágyakozunk – és egy ehhez kapcsolódó érzés. Ha ez az érzés gyenge, akkor nem beszélünk vágyról. A villanykapcsolóról is van képzetünk, de nem valószínű, hogy vágyaink tárgyává válik. Olyan fogalmak esetében, mint pl. haza vagy szerelem, az érzés nagy intenzitással jelen van. Fölmerül a kérdés, hogy honnan erednek a vágyaink, és hogy vajon az a mód, ahogy közönségesen tapasztaljuk őket, megfelel-e eredeti formájuknak? Számos jel utal arra, hogy ez nem így van. Ilyen jel a vágyak tárgyának változékonysága: mindenki tudja, hogy a szerelem sokszor képes máról holnapra megváltoztatni tárgyát, anélkül, hogy mint érzés lényegesen megváltoznék. A szerelem ezért mindig is kapcsolódott a hűség fogalmához. Az igazi hűség nem valamilyen külsődleges, kényszeredett ragaszkodást jelent, hanem azt, hogy a szerelem érzésének és tárgyának kapcsolata nem esetleges, hanem lényegi és ezért romolhatatlan. A hazaszeretet tárgya ugyan stabilabbnak tűnik, de ez csak látszat. Egyrészt, különböző korokban nagyon is különböző szerepet töltött be az emberek életében, másrészt a helytől is függ, hiszen egy jó magyar hazafi a magyar, míg egy jó patagón hazafi nyilvánvalóan a patagón haza irányában táplál hazafiúi érzelmeket. Mindez arra utal, hogy a vágyak mögött meghúzódó érzelem és a vágyak tárgyának kapcsolatában van valami esetlegesség. Ez viszont arra utal, hogy érdemes lenne megkísérelni vágyaink mögé hatolni, megtalálni őket eredeti alakjukban, amikor még nem váltak szét az érzés és a képzet kettősségére.

„ ... ne mondj le semmiről:
minden vágyad az Isten szava benned
mutatva, hogy merre rendelte menned.”
(Babits Mihály)

Babitsnak ezek a sorai meghökenntően provokatívnak tűnhetnek. A lemondás joggal áll az egyik legszentebb erény hírében, egy élet, amely a vágyak korlátlan kielégítésére törekszik, alantas, szinte állati létforma lenne (az „állati” létforma persze állatra vonatkoztatva teljesen helyénvaló, csak az emberhez lenne méltatlan). Ha pontosabban olvassuk ezeket a sorokat, akkor megértjük, hogy Babits nem a vágyak vak kielégítésének prófétája. Az, hogy „minden vágyad az Isten szava benned” azt jelenti, hogy ismeri a vágyaknak egy olyan szintjét, amikor szólnak hozzánk, megszólítanak és útba igazítanak bennünket. Ez nem a vágyak közönségesen ismert formája, hanem valami egészen más – a vágyak eredeti, tiszta alakja. Ha megtaláljuk vágyaink mögött Isten szavát, ha megértjük, hogy mit mondanak nekünk, akkor nem kell lemondani róluk, sőt nem is szabad. A vágyak ebben az alakjukban önzetlenek, az önzőség éppen abban áll, hogy vágyainkat közönségesen nem megérteni, hanem élvezet tárgyává akarjuk tenni. Úgy is fogalmazhatnánk: az élvezeti részről ugyan le kell mondani, de ez nem nehéz, ha cserébe Isten szava szól hozzánk. Ha valaki gyönyörűségét tudja lelteni a legnemesebb klasszikus zenében, akkor nem lemondás, ha nem hallgat tánczenét.

Ezek szerint a vágyak (legalább) három szintjét különböztethetjük meg a tudatban:

1. A tudatos képzet szintje

Ezen a szinten pontosan tudjuk, hogy mire vágyunk, de a vágy tárgyának képzete nem azonos a vágy értelmével, nem szól benne „Isten szava”. Azt értjük, hogy mire vágyunk, de azt nem hogy miért, mi okból és főleg mi célból. Ezért általában a vágy tárgya tévedés.

2. Az élő vágy öntudatlan, érzelmi szintje

A vágyakban van egy erős, nem tudatos, érzelmi, élő elem. A vágy tárgyának képzetté válása nem hűti le, nem öli meg ezt a részt, illetve, ha mégis, akkor már nem nevezzük vágyaknak. Az érzésszerű rész nem érthető, de fontos nekünk, noha nem tudjuk miért.

3. Az élő vágy öntudatos, meditatív szintje

Ez lenne az, amit keresünk. A vágy olyan átélése, amelyben továbbra sem veszi el életét, de amelyben megnyilatkozik mélyebb értelme. Nem intellektuális magyarázat, amely lehűti és megöli a vágyat, hanem a vágy olyan átélése, amelyben érzés és értelem egyszerre jelenik meg. Aminek legmagasabb formája az lehet, amit Pál a „Szent Lélekben való megrészegeedésnek” nevez. Vagy a keleti vallások a „vágytalanság” állapotának, amely bizonyosan nem valamiféle érzéketlenség, hanem éppen ellenkezőleg, a tárgyatól megszabadult, tiszta vágy. Divatos elképzelés manapság, hogy a pokol meglehetősen szórakoztató, míg a mennyország bizonyára nagyon unalmas hely, ahol öreg nének és bácsik ájtatos énekeket énekelnek, minden őszinte érzésű ember szent borzalmára. Bármennyire megfelel ez az elképzelés a modern felfogásnak, mégis valószínűbb, hogy a mennyország a legmagasabb fokú mámor és gyönyörűség „helye”, csak éppen földi tárgyak nélkül, tiszta formában. Mivel az ilyen mámorról közönségesen szinte semmi tapasztalásunk nincsen, ezért könnyen esünk abba a kísértésbe, hogy a pokol kínjait is szórakoztatóbbnak véljük a mennyei unalomnál.

Sok irodalmi utalás létezik ennek a három szintnek a megkülönböztetésére. Gyönyörűen ír erről Thomas Mann, abban a jelenetben, ahol József felajánlja, hogy megfejtje a fősütőmester és a főpohárnok álmát:

„No igen! – mondták. Szép, szép. Barátságos ifjú vagy és csinos, sőt szép szemekkel oly fátyolosan tudsz a távolba nézni, mikor álmokról beszélsz, hogy csaknem elhisszük képességedet megsegítésünkre. De mindenestre mégiscsak más *álmodni*, és *álmokat értelmezni*!

– Ne mondjátok ezt – felelte József. – Ne mondjátok ezt csak úgy! Az álmodás lehet kerek egész, amelyben álmok és értelmezés összetartozik, s az álmodó és az értelmező csak látszólag kettő és fölcserélhetetlen, valójában azonban fölcserélhető, s mondhatni egy és ugyanaz, mert együtt alkotják az egészet. Aki álmodik az értelmez is, és aki értelmezni akar, annak előbb álmodnia kell. Ti a felesleges munkamegosztás fényűző körülményei közt éltetek, kegyelmes uraim, te kenyér hercege és te főpohárnok, úgyhogy ti álmodtatok, az értelmezést pedig háziprófétáitokra bízátok. Alapjában és természet szerint azonban mindenki álmának megfejtője, és csak eleganciából szolgáltatja ki magát megfejtéssel. Én elárulom nektek az álmodás titkát: az értelmezés előbbi, mint az álmok, és mi már az értelmezésből álmodunk. Különben hogyan lehetne, hogy az ember rögtön tudja, ha az értelmező hamisan értelmez, és így kiált: 'Hordd el magad, kontár! Másik álomfejtőt akarok, aki igazságot fejt ki álmomból!'"

...

„Készülj hát föl, ifjú, hallj és értelmezz– szolt a főpohárnok – de szedd össze magad, mint ahogy nekem is nagyon össze kell szednem magam, hogy álomhoz megfelelő szavakat találjak, s ne oltsam ki életét elbeszéléssel. Mert olyan szerfölött eleven és érthető volt, s oly utánozhatatlan fűszerű, és sajnos tudjuk, mennyire megkopik az ilyen álom szavakba foglalva, s csupán múmiája és száraz göngyölege lesz annak, ami volt, amikor álmodtuk, s amikor zöldellt, virágzott és gyümölcsöt hozott, mint a szőlőtő, amely előttem volt ebben az álomban, s ezzel már el is kezdtem álom elbeszélését.”¹

A főpohárnok – igen helyesen –, óvakodik az álom elbeszélésétől, tudja, hogy ezzel lehozza az intellektuális gondolkodás szintjére, ami kiöli belőle az életet. Az ilyen elbeszélés felel meg az alsó szintnek, ahol tudjuk, hogy mit álmodtunk – ill. mire vágyakozunk –, de ebben a formában élettelen, halott. Az erő, ami az elbeszélés mögött működik, az emlékezés az álom – vagy a vágy – élő formájára. Tudjuk, hogy e mögött van valami fontos, sőt még azt is, hogy mond nekünk valamit – csak azt nem értjük, hogy mit. A harmadik, a legmagasabb szint, az „álomfejtés” szintje, amely a két alacsonyabb szintet is magában foglalja („aki értelmezni akar, annak álmodnia kell”), amelyben az álom eredeti, még álmoképekbe sem rejtett, beszélő alakjában jelenik meg. Az „álomfejtés” eredménye ismét szöveg, mint ahogy a főpohárnok elbeszélése is az, de a kettő között óriási minőségi különbség van. Ez „kívülről” nem látszik a szövegen – semmilyen szövegen – ezt a minőségi különbséget csak az elmélyült, meditatív átélés mutatja meg. József elvezeti hallgatóit az álom eredeti értelmének átéléséhez – a fáraó később ténylegesen maga mondja ki álmának értelmét, és maga is csodálkozik, hogy miért nem tudta megtalálni egyedül. A főpohárnokban, a fősütőmesterben és a fáraóban is összekötődik az álom ereje a képekkel, tudatában vannak az álom jelentőségének, de ezen a ponton nem tudnak továbbjutni segítség nélkül, noha „alapjában és természet szerint mindenki álmának megfejtője”. József kioldja a kényszerű kötődést és megtalálja az álom eredeti alakját, ahol élet és értelem egyszerre tud megjelenni. Vágyaink hasonlóak az álmainkhoz: meg kellene fejtenünk őket, visszavezetni oda, ahol szólnak, ahol igaz, hogy „Isten szava bennünk”.

Fölmerül a kérdés: hogy lehet az, hogy nem ismerjük a saját vágyainkat? Ez azért nem igazán meglepő mert saját magunkat sem ismerjük: „... az, amit a nagy káprázatnak nevezünk, lényegében abban áll, hogy az ember közönséges tudatával nem tudja átlátni azt, hogy ki is valójában: Hogy ugyanis az ember az egész világ része, míg a közönséges tudat csak a külső burkot mutatja, mintegy a bőrön belülré zárva látjuk magunkat. De az, amit az ember ebben a bezártságban lát, az csak metszete annak, ami az ember valójában, ami olyan nagy, mint a világ. Tulajdonképpen már a közönséges életben is kívülről nézünk emberünkre”.² Vagy: „Amit énünként átélünk, az csak az igazi Én tükörképe. Az csak az, amit születés előtti Énünkből tükröződik bennünk. Valóban, csak az Én tükörképét éljük át; valódi Énünkből csak nagyon közvetetten élünk át valamit.”³ Az ember alapvető drámája, hogy végtelen Énje összekapcsolódik egy földi, testiséghez kötött életérzés korlátozottságával. Vágyaink a valódi Éntől erednek, de a tükrözött ében jelennek meg egy meg nem értett érzés és egy földi képzet kettősségében. A szellemi iskolázás, a meditatív átélés visszavezetheti a vágyakat a forrásukhoz: az Énhez.

¹ Thomas Mann: József és testvérei, 571, 572. old (Sárközi György fordítása)

² R. Steiner: Menschenschicksale und Völkerschicksale, GA 157, 20.04.15

³ R. Steiner: Wie kann die Menschheit den Christus wiederfinden? GA 187, 27.12.18

A továbbiakban megkísérelünk két nagyon fontos, a modern életben állandóan jelenlévő vágyformát egy lépéssel közelebb vinni eredeti alakjukhoz. Ez távol áll attól, hogy „megfejtjük” őket – már csak azért is, mert végül is mindenki saját „álmának megfejtője”.

Van bennünk egy mély vágyakozás az állandóságra, a biztonságra, az „adott”-ra való ráhagyatkozásra, arra, hogy ne történhessen semmi, hogy mintegy meg nem történtté tegyünk azt, hogy megszülettünk, hogy visszatérjünk eredeti lakóhelyünkre, a születés előtti világba. Ez a vágy ma sokszor a haza, a hazaszeretet képében jelenik meg. Van bennünk egy másik, ezzel mintegy ellentétesnek tűnő vágy is, a változásra, a kockázat vállalásra, arra, hogy teljesen új utakat járjunk be, és eljussunk valamilyen ismeretlen, új világba. Ez a vágy ma sokszor a hivatás, a hivatás keresése képében jelenik meg.

A hazáról

A haza kifejezés azok közé a szavak közé tartozik, amelyeket már ki sem lehet mondani kényszeres érzelmi kötődés nélkül, amelyeket előbb „be kellene adni a tisztítóba” (Wittgenstein), mielőtt használhatnánk. Számos jel utal arra, hogy voltak olyan idők, amikor az ember olyan mélyen benne élt egy nyelvi-törzsi közösségben, hogy a haza fogalma még föl sem merült. Ahhoz, hogy egy fogalomra ráébredjünk, szükség van egy bizonyos távolságra: amivel teljesen azonosak vagyunk, azt nem tudjuk észrevenni. Amíg az ember tudatilag teljes mértékben azonosul egy közösséggel – mint ma is a kisgyerek a közvetlen környezetével – addig a haza fogalma föl sem merül. Akkor vesszük először észre, amikor – legalábbis részben – éppen elvesztettük. Egyszermind, éppen mert érezzük, hogy elvesztettük, nosztalgikus vágyakozás tárgyává is válik. Az egyik első „hazafias” természetű konfliktus amiről tudunk, a görög mitológia része. Eteoklész és Polyneikész, a két testvér, nem tud megegyezni, hogy melyikük foglalja el a trónt. Polyneikész idegen csapatokat hoz segítségül, majd végül a csatában a testvérek egymás kezétől esnek el. Mint Szophoklész Antigonéjából tudjuk, Kreón, az új király ezért megtagadja tőle a végső tisztességet. Nagyon érdekes, hogy Antigoné – és rajta keresztül nyilvánvalóan Szophoklész is – elutasítja ezt a felfogást. A halottnak kijáró végtisztességet olyan örök, isteni törvény írja elő, amely fontosabb a hazához való kötődésnél, akár a hazával szemben elkövetett árulásnál is. A földi hazához való kötődés érvényessége megszűnik a halállal. A hazafiasság időről időre újra témájává válik az irodalomnak, a bölcséletnek és a politikának, az embereket egyre többször kell emlékeztetni a hazához fűződő kötelezettségeikre: biztos jele annak, hogy a spontán hazafiasság eltűnőben van. A hazafiasság a XIX. században lángol fel utoljára pozitív, előremutató tartalommal. Mintegy a teljes elvesztése előtti utolsó pillanatban, kiváló gondolkodók fedezik fel benne a közösség lehetséges talaját. De a valódi, szellemi közösség átélése helyett mindinkább csak erőltetett, nosztalgikus gesztusok kerülnek előtérbe. Csakhogy pusztán nosztalgikus alapon nem lehet visszaállítani egy elveszett közösségi érzést. Ezért a hazafiasságba egyre több negatív elem vegyül: a kultúra ápolásában nem lel kielégítést a mögötte meghúzódó erős vágy, és mivel alkotó módon már nem tud megnyilvánulni, ezért állandóan valódi és képzelt ellenségekre van szüksége, hogy ébren tartsa magát: a hazafiasságból nacionalizmus lesz, a közösségből kirekesztés.

Aki ma szirupos és dagályos érzelmösségtől mentesen akar szólni a külső hazáról, az országról, amibe születünk, az szinte kizárólag negatívumokat tud mondani. Azt kellene megértenünk, hogy az ilyen negatívumok sokkal közelebb járnak a haza igazi eszméjéhez, mint a szentimentális „pozitívumok”. „Mint író, ez az ország kényszerített arra, hogy a valóságot a nyelvtől, a

fogalmakat a tartalmuktól, vagyis a tapasztalattól különválasszam.” – mondta Kertész Imre a „Haza, otthon, ország” c. előadásában⁴. És valamivel később: „Vállalt kisebbségemet szellemi létformaként határozom meg, amely a negatív tapasztalaton alapul.” Boldog az az ország, amelyiknek ilyen hazafias írója van, persze csak akkor, ha figyel rá és megérti. A haza, a „lakható hely”, ahogy a beszéd végén Kertész a hazát nevezi, az eredeti, szellemi haza földi mása. A „nagy káprázat” abban áll, hogy mindig összetévesztjük a földi tükörképet az eredetivel. A negatív tapasztalat fölébreszthet bennünket a káprázatból, és ezzel elindíthat azon az úton, amelyik az igazi hazához vezet. Ez az út nem visszafelé vezet, a születés előtti, „romlatlan” állapothoz, hanem előre, a halál utáni szellemi állapothoz, amely nem azonos a születés előttivel, ha életünket arra használtuk, hogy megtanultunk valamit, amit csak a Földön lehet megtanulni. Mert van valami, amit csak a Földön lehet megtanulni. Ez pedig éppen abban áll, hogy megtanulunk átlátni a „nagy káprázaton”, hogy meghalljuk „Isten szavát” a vágyaink mögött, hogy a jel mögött meglátjuk a jelentést, a külső burok mögött a másik embert.

A hivatásról

Az előremutató vágy, amely abba az irányba terel bennünket, hogy „megfussuk földi pályánkat”, ma sokszor a hivatás képében jelenik meg. Ezen a területen talán még erősebb a „káprázat”, még nehezebb észrevennünk, hogy a különböző földi hivatások és foglalkozások keresése mögött az igazi elhivatottság, az egyéni életút megjárása utáni vágy működik. Lázasan keressük a nekünk megfelelő foglalkozást, és szinte képtelenek vagyunk összeegyeztetni azzal, ami igazi belső utunk lenne. Minden fiatalemberben benne van a határtalan vágy, minden fiatalember fel akarja fedezni az Északi Sarkot és fel akarja találni a repülőgépet, mint Karinthy „fiatalembere”, és aligha van felnőtt, aki szegyenkezés nélkül nézhet tizenhét éves kori önmaga szemébe. És éppen az útjukat, pályájukat kereső fiatalok élnek át a legjobban a tanácsstalanságot, a kiszolgáltatottságot és az elviselhetetlen ellentmondást a lelkük mélyén élő korlátlan vágy, és a felnőtt, nyárspolgári világ hihetetlenül szegényes ajánlatai között.

A modern irodalom legjava itt is elsősorban a negatívumot mutatja fel, ezzel provokálja, hogy ne adjuk fel az igazi vágy keresését. „Egy ilyen gyerek – folytatta a cipész – el tudja képzelni, hogy ő mozdonyvezető, katona, világutazó, vagy még Isten tudja, mi lehetne. ... Gyakran gondolkodom arra, miért vannak az emberek olyan reménytelenül, élettörténetük buta kis véletlenébe zárva. Mindabból, amivé lehettek volna, csak azt a csipetnyit élnek át, amivé véletlenül lettek; és még azt, amivé lenni akartak. Nem gondolja, kisasszony, hogy ez borzasztó?”⁵ – mondja a bölcs cipész Karel Čapek a fantáziáról szóló rövid írásában. Az ember, mennél közelebb áll a születéshez, annál nyitottabb, annál közelebb van végtelen, szellemi eredetéhez. Ahogy előrehalad az életben, egyre jobban bezárul és egyre kevésbé érzékeli szellemi eredetét. Ezért mindig csalódott. „Tegnap esett az eső, ezért építenek ma a gyerekek várat meg alagutat a homokból. Holnapra megszárad a homok, és semmit se lehet majd belőle építeni. Mit gondol, azt mondják majd a gyerekek, hogy a homok semmit sem ér, hogy csalódtak benne? Vagy rájönnek, hogy ki lehet mérni, és el lehet adni cukornak vagy lisztnek? A csalódás fantáziahiány. A fantázia mindig feltalálja magát.”⁶ A felnőttnek azonban általában már alig működik a fantáziája. Čapek azt is megmondja, miért: „... Semmi sem akadályozza annyira a fantáziát, mint az önzés.”

⁴ Kertész Imre: Haza, otthon, ország, beszéd a müncheni Kammerspielében, 1996

⁵ Karel Čapek: A fantáziáról

⁶ ugyanott

A nagy káprázat – az, hogy se magunkat, se vágyainkat nem látjuk tisztán –, nem morálisan légyeres térben lép fel. A kényszeresen az igazi Én tükörképére irányuló figyelem betegesen gyenge és csapongó, nincs meg hozzá az ereje, hogy elviselje a találkozást igazi Önmagával, és igazi vágyaival. Nem azért nem jutunk be a Paradicsomba, mert túlságosan a vágyaink szerint élünk, hanem azért, mert nincs meg hozzá az erőnk és a bátorságunk, hogy igazán a vágyaink szerint éljünk. Hogy belépünk a vágyak közvetlen, minden földi mánornál erősebb birodalmába, ahol a víz borrá változik, mint a Kánai menyegzőben. A gyerek és a fiatalember még átél ebből valamit. A felnőttben már csak ritka, őszinte pillanatokban dereng fel az igazi haza: a szellemi eredet, és az igazi hivatás: a szellemi világba való visszatérés képe. Ezzel a visszatéréssel azonban nem ugyanoda térünk vissza, ahonnan jöttünk, mert az „ugyanott” nem létezik: nem lehet kétszer ugyanabba a folyóba lépni. Az ember igazi Énje, végtelen mivolta ugyan „nem vesz részt földi vándorlásunkban”⁷, de tanúja annak. Minden tapasztalásunk az Én tapasztalása, nemcsak a tudatos, de a tudattalan tapasztalások is. A hétköznapi, a tükrözött, a „kisbetűs” én minden megismerésben kialszik egy pillanatra: ez az a pillanat, amikor megszületik a gondolat, vagy létrejön az észlelet. A következő pillanatban a közönséges én öntudatra ébred, a már elgondolt gondolatban, a már érzékelt észleletben. Az eredeti tapasztalás azonban az igazi Énben játszódik le. Ha beteg, csapongó figyelmünket sikerül összeszednünk és megerősítenünk, akkor összekapcsolódik a földi és az égi öntudat. Amíg nem következik be a tudat világos, minden ködösségtől és manipulációtól mentes emelkedése, addig nincs hozzáférésünk a saját tudatunk és saját vágyaink forrásához. „Aki még nem tapasztalta meg a szellemi világ abszolút nyugalma és csendjét, biztos lehet benne, hogy [magasabbnak vélt látási és főleg hallási észleléseiben] hamis képeket lát vagy hangokat hall, bármilyen okosakat is mondanak neki.”⁸

A ritka, őszinte pillanatok egy újrakezdés kiindulópontjává válhatnak. Arra indíthatnak bennünket, hogy elválasszuk a vágyainkban megbújó erőt a közönségesen hozzájuk kapcsolódó többé-kevésbé banális képzetektől és megpróbáljunk erre az erőre hallgatni, olyan erős figyelemmel, hogy megszólíthasson bennünket. Hogy artikulátlan vágyódásból artikulált, érthető, beszédé váljék, amely mintegy „megfejt” önmagát, és iránytűvé válhat számunkra. A megerősödött és megtisztult figyelemben a vak, kényszerítő erejű vágy „Isten szavává” válhat bennünk, amely hatalmas ugyan, de szabadságot hagy, mint minden szó, és amelyben áthidalódik a vágy ereje és tárgya közötti szakadék. Az ilyen vágyban nincs dualitás és nincs önzőség, az ilyen vágy összeköti az ember végtelen, szellemi lényét véges földi létével. Az ilyen vágyban tiszta formában megjelenik a szeretet, amelyben „neheztelés” nélkül, „mosoly” kíséretében váltakozhat az áhítat és a szerelem:

„Halandó szív még soha úgy nem égett
s magát megadva nem kelt áhítatra
teljes Istenbe-olvadása végett,
ahogy én égtem akkor e szavakra.
Minden szerelmem úgy az Úrba fozlott,
Hogy Beatricét is homály takarta.
Ő nem neheztelt; sőt mosoly piroslott
ajkán, hogy fényben nevető szemétül
eggyégyült lelkem újonnan megoszlott.”⁹

⁷ R. Steiner: Die geistige Vereinigung der Menschheit durch den Christus- Impuls, GA 165, 19.12.15

⁸ R. Steiner: Die Offenbarungen des Karma, 139. old.

⁹ Dante: Isteni Színjáték, A Paradicsom, Tizedik ének, Babits Mihály fordítása